

Leidt meer kennis over de Europese Unie tot een sterkere Europese identiteit?

Een vergelijkend onderzoek bij adolescenten in 21 lidstaten

Soetkin Verhaegen, Marc Hooghe en Yves Dejaeghere

ABSTRACT: DOES MORE KNOWLEDGE ABOUT THE EUROPEAN UNION LEAD TO A STRONGER EUROPEAN IDENTITY? A COMPARATIVE STUDY AMONG ADOLESCENTS IN 21 MEMBER STATES

Strengthening European citizenship is often considered as a 'cure' for the democratic deficit and the lack of legitimacy of the European Union. The present article focuses on the identity component of European citizenship, which is a core component of European citizenship. We distinguish two possible ways to strengthen European identity: a cognitive one (more knowledge about the EU leads to a stronger identity) and a utilitarian one (living in a member state that benefits more from its EU-membership leads to a stronger European identity). We test both explanatory models using a multilevel analysis on the data of the International Civic and Citizenship Education Study. 70,502 adolescents from 21 European member states were questioned in this study. Results indicate that knowledge about the EU only has a limited effect on European identity. The degree in which a member state contributes to the European budget does not seem to have an effect on the strength of European identity at all.

KEYWORDS: European identity, European Union, ICCS 2009, political knowledge

1. Inleiding

Een van de belangrijkste problemen waarmee de Europese Unie (EU) wordt geconfronteerd is het gebrek aan democratische legitimiteit (Habermas, 2011; Hobolt, 2012; Scharpf, 2009). Een volwaardig Europees burgerschap wordt zowel in academische kringen als door de Europese instellingen vaak gezien als een van de oplossingen voor dit gebrek (Habermas, 1992; Ollikainen, 2001; Risse, 2005;

Sigalas, 2010; Smith, 1992; Schmitt, 2005). Zoals we verder in dit artikel zullen aangeven, bestaat Europees burgerschap uit twee basiscomponenten. Enerzijds is er de juridische component van rechten en plichten die door de autoriteiten wordt ontwikkeld, anderzijds is er de component van een Europese identiteit die meer ontwikkeld moet worden vanuit de bevolking zelf. In dit artikel beperken we ons tot dit gevoel van Europese identiteit. Veel burgers voelen zich niet echt betrokken bij de EU en dat uit zich bijvoorbeeld in lage opkomstcijfers bij de Europese verkiezingen (Leconte, 2010; Van Aelst & Lefevere, 2012). Nochtans was de rechtstreekse verkiezing van het Europees Parlement juist een poging om een breder democratisch draagvlak voor deze instelling te creëren (Schmitt, 2005).

De legitimiteit van de Europese Unie als beleidsniveau wordt echter steeds belangrijker. De bevoegdheden van de EU op vlak van economisch en budgettair beleid worden systematisch uitgebreid (Habermas, 2011). De Europese Unie kan echter niet teren op een historisch opgebouwd reservoir van loyaliteiten, maar dient actief legitimiteit op te bouwen en te verwerven. Dit kan door het versterken van de Europese identiteit. Als deze Europese identiteit sterker wordt, verwachten we dat de Europese bevolking beslissingen van de EU als meer legitiem zal ervaren. De ontwikkeling van een sterkere Europese identiteit bij de bevolking is volgens Habermas (2011, p. 55) van cruciaal belang voor de toekomstige stabiliteit van de Europese Unie: "Die Europäische Union wird sich langfristig nur stabilisieren können, wenn sie die unter dem Zwang ökonomischer Imperative fälligen Schritte zu einer Koordinierung der relevanten Politiken nicht im bisher üblichen gubernativbürokratischen Stil, sondern auf dem Weg einer hinreichenden demokratischen Verrechtlichung vollzieht". We onderzoeken deze ontwikkeling specifiek bij Europese adolescenten, die immers de toekomstige burgers van de Europese Unie zijn.

We testen in dit artikel twee pistes voor de ontwikkeling van een Europese identiteit. Enerzijds wordt in de cognitieve verklaringspiste verwacht dat naarmate men meer vertrouwd raakt met de instellingen en de werking van de Europese Unie en naarmate men dus een betere kennis verwerft over het functioneren van dit beleidsniveau, men een sterkere Europese identiteit zal ontwikkelen (Faas, 2007; Gabel, 1998; Inglehart, 1970; Thorpe, 2008; Philippou *et al.*, 2009). De empirische validiteit van deze cognitieve piste naar de opbouw van Europese identiteit werd echter nog niet systematisch en op comparatieve wijze onderzocht. In dit artikel willen we daarom nagaan in hoeverre kennis over het functioneren van de Europese Unie gepaard gaat met de ontwikkeling van een Europese identiteit. Meer specifiek doen we dat aan de hand van een grootschalig Europees vergelijkend onderzoek bij adolescenten. We doen dat omdat deze groep via het onderwijssysteem al dan niet blootgesteld wordt aan informatie over de Europese Unie (Grimonprez, 2012; Philippou *et al.*, 2009). Het is daarom een logische keuze net bij deze doelgroep te testen of de adolescenten die daadwerkelijk een grotere kennis hebben over de EU een sterkere Europese identiteit ontwikkelen dan hun leeftijdsgenoten met een

lager kennisniveau. Bovendien worden politieke voorkeuren en identiteit reeds op vroege leeftijd ontwikkeld, waarna deze niet sterk meer wijzigen (Inglehart, 1970). Door adolescenten te bestuderen staan we dicht bij de ontwikkelingsfase van Europese identiteit en verwachten we een meer adequate kijk op de variabelen die mogelijk invloed hebben op deze ontwikkeling.

Daarnaast testen we de verklaringspiste dat het niet zozeer kennis is die bijdraagt aan de ontwikkeling van een Europese identiteit, maar dat deze Europese identiteit afhangt van de kosten-batenafweging die men over EU-lidmaatschap maakt (Cinerella, 1997; Fligstein *et al.*, 2012; Gabel, 1998). In de praktijk is het echter onmogelijk om voor elk individu afzonderlijk na te gaan in hoeverre men een materieel voordeel puurt uit lidmaatschap van de Europese Unie. Dit utilitaristisch verklaringmodel dient daarom op het landenniveau getest te worden. Deze utilitaristische piste wordt getest door voor elke lidstaat de nettobijdrage aan het EU-budget in de analyse op te nemen.

In dit artikel schetsen we eerst wat we verstaan onder Europese identiteit. Vervolgens presenteren we data en methoden van dit comparatief onderzoek, voordat we de verklaringspistes voor de ontwikkeling van een Europese identiteit testen. We doen dat aan de hand van recente data uit een omvangrijk comparatief onderzoek bij adolescenten uit 21 Europese lidstaten. Niet alleen bevat dit onderzoek unieke informatie over kennis en identiteit, de opbouw van het onderzoek laat ook toe zowel individuele als lidstaatspecifieke kenmerken in de analyse op te nemen. We besluiten met enkele opmerkingen over de manier waarop Europese identiteit al dan niet versterkt kan worden.

2. Europees burgerschap: rechten en plichten en een gedeelde identiteit

De discussie over het belang van de ontwikkeling van Europees burgerschap dient gekaderd te worden in de bredere discussie rond de betekenis van het concept 'burgerschap'. In dit artikel volgen we het argument dat Europees burgerschap uit twee componenten bestaat: een juridische invulling, en de ontwikkeling van een Europese identiteit. In dit artikel focussen we enkel op die notie 'identiteit'.

Het klassieke vertrekpunt voor het burgerschapsdebat is de stelling van Marshall (1950) dat burgerschap kan worden opgevat als het volwaardig lidmaatschap van een sociale en politieke ordening, wat gepaard gaat met het formeel opnemen van rechten en verplichtingen binnen die gemeenschap. Hoewel van Gunsteren (1978) enkele decennia later stelde dat het bestuderen van burgerschap niet meer tot de kerntaken van de politieke wetenschappen werd gerekend, kwam het begrip in de jaren 90 van de twintigste eeuw weer duidelijk op de voorgrond (Kymlicka

& Norman, 1994). Het was overigens niet toevallig dat de Europese Unie net in die periode Europees burgerschap voor het eerst officieel in de verdragen vestigde door het in 1992 op te nemen in het Verdrag van Maastricht (Painter, 1998). Redenen voor de vernieuwde aandacht voor het concept waren de theoretische discussies tussen liberale en communitaristische auteurs over het begrip 'burgerschap', de electorale apathie die de kop opstak in de Verenigde Staten en een opflakking van nationalisme in Oost-Europa na de implosie van de Sovjet-Unie. Deze relatief onverwachte opleving van het nationalisme toonde aan dat het niet enkel belangrijk is dat er transparante en legitieme regels zijn in een democratie, maar ook dat een gemeenschappelijke identiteit wordt opgebouwd (Mulhall & Swift, 1996). Weiler (1997) stelde in deze periode dat de Europese formule om een Europese burgerbevolking te ontwikkelen die louter gebaseerd is op juridische rechten en plichten, maar zonder een gemeenschappelijk *demos*, niet voldoende is om de EU democratisch te legitimeren. Voor elk van deze twee componenten van Europees burgerschap vinden we auteurs terug die burgerschap definiëren op basis van een van deze componenten.

Net zoals Marshall (1950) rechten en plichten benadrukt, meent Habermas (1992) dat een Europese publieke sfeer enkel gevormd kan worden wanneer er een overeenkomst is tussen vrije en gelijke burgers die hun gemeenschap op vreedevolle wijze willen organiseren. Deze gedeelde overeenkomst is de hoeksteen van politieke cultuur: "[T]he political culture must serve as the common denominator for a constitutional patriotism which simultaneously sharpens an awareness of the multiplicity and integrity of the different forms of life which coexist in a multicultural society" (Habermas, 1992, p.7). Burgers van een politieke entiteit worden dus niet met elkaar verbonden door etnisch-culturele waarden, maar door de verbondenheid aan een zelfde set van basisregels voor het samenleven, wat aanleiding geeft tot het ontstaan van constitutioneel patriottisme.

Toch zou het een vergissing zijn de notie 'burgerschap' te verenigen tot een juridische definitie. Turner (1994) beklemtoont bijvoorbeeld het belang van cultuur als een systeem van waarden waarbinnen burgers gesocialiseerd worden. Idealiter is dit een heterogene cultuur die rekening houdt met het waardenpluralisme in de samenleving, zodat het mogelijk is een inclusief burgerschap te ontwikkelen. Een ander voorbeeld van deze trend kan gevonden worden in het werk van Smith (1992), die aanduidt dat een Europese identiteit niet mogelijk is zonder dat er eerst een gedeelde cultuur en gedeelde waarden ontstaan. Shore (2004) vulde Weilers (1997) tweeledige conceptualisatie van Europees burgerschap aan met het idee dat burgerschap niet losgekoppeld kan worden van de identiteitsdimensie.

In dit onderzoek zullen we geen aandacht besteden aan de juridische component van het Europees burgerschap, maar ons beperken tot de identiteitscomponent. We onderzoeken deze component omwille van verschillende redenen. Voorgaand onderzoek argumenteerde dat juridische rechten niet volstaan (Mulhall &

Swift, 1996; Weiler, 1997; Shore, 2004). Verder zien we dat deze Europese identiteit zich in verschillende mate ontwikkelde in de verschillende lidstaten, terwijl de Europese regels voor alle burgers gelijk zijn. Een analyse van het Europees beleid ten aanzien van burgerrechten en plichten zou dus niet in staat zijn om deze verschillen te verklaren.

Als we de literatuur overlopen valt het op dat, ondanks alle verschillen, er wel een consensus bestaat over het feit dat Europese identiteit berust op een *'feeling of belonging'* binnen de Europese Unie (Citrin & Sides, 2004a; Bruter, 2003; Fligstein, 2008; Habermas, 2011; Risse, 2010). Europese identiteit berust op een zelfidentificatie als lid van de Europese politieke en sociale gemeenschap en de daarbijhorende affectieve band met zowel die gemeenschap als met de leden hiervan (Citrin & Sides, 2004b, p. 45). Concreet betekent dat in dit onderzoek dat burgers zich deel voelen uitmaken van een groep Europese burgers met wie ze niet enkel rechten en plichten delen maar ook een collectieve identiteit. Er is een gevoel van verbondenheid, zelfidentificatie, betrokkenheid en trots deel uit te maken van deze groep.

3. De ontwikkeling van een Europese identiteit

In de meer empirisch gerichte literatuur over de ontwikkeling van een Europese identiteit zien we enerzijds cognitieve en anderzijds utilitaire benaderingen (Gabel, 1998; McLaren, 2007). Het cognitieve model stelt dat meer kennis van de EU zal leiden tot een meer positieve houding ten aanzien van Europa, terwijl het utilitaristische verklaringsmodel stelt dat een groter economisch voordeel zal leiden tot een sterkere verknochtheid aan Europa.

De *cognitieve* verklaringspiste wordt in elk geval gevolgd door de Europese Unie zelf. De Unie gaat ervan uit dat het verspreiden van meer en adequate kennis over de instellingen zal leiden tot een versterking van de Europese identiteit (Directorate-General for Communication, 2011). In de academische literatuur is er het werk van Delli Carpini en Keeter dat wijst op het belang van politieke kennis (1996, p. 1): "Democracy functions best when its citizens are politically informed". Burgers kunnen deze kennis immers gebruiken om politieke keuzes te maken die het best bij hun verwachtingen passen, zodat – als alle burgers een overwogen beslissing maken – de beslissing zal worden genomen die het best past bij de samenleving in haar geheel. Volgens Inglehart (1970) is cognitieve mobilisatie ook een belangrijke factor voor de ontwikkeling van Europese identiteit: "One must become aware of it [the European Union] before one can develop a sense of commitment" (Inglehart, 1970, p. 47). Ook Habermas (2011, p. 77) verwacht dat een rationeel inzicht in de politieke en economische noodzakelijkheid van een steeds inniger samenwerkende Europese Unie kan leiden tot een sterkere Europese identi-

teit. Niet alle auteurs zijn er echter van overtuigd dat kennis over de EU kan bijdragen tot een sterkere Europese identiteit (Smith, 1992). Toch wijst ook meer recent onderzoek op deze relatie. Wie meer weet over de EU, is zich meer bewust van de werking van de Unie en kan zich makkelijker al dan niet deel van de EU gaan voelen. Als je meer weet over de EU, kan je ook beter inschatten of er redenen zijn trots te zijn deel uit te maken van de EU. Verschillende onderzoeken duiden echter op enige nuance. Faas (2007) benadrukt bijvoorbeeld het belang van het beeld dat in het onderwijssysteem wordt voorgehouden. Wanneer het onderwijssysteem bewust een positief beeld van Europa voorhoudt (zoals in Duitsland), draagt dit sterker bij tot de ontwikkeling van een Europese identiteit. Ook de inhoud van het onderwijs moet dus in acht genomen worden. Thorpe (2008) nam dan weer waar dat kennis over de EU enkel tot een sterkere Europese identiteit leidt voor jongeren uit sociale klassen die deze kennis meer waarderen en er status aan hechten. We verwachten dus dat kennis over de EU een invloed zal hebben op de ontwikkeling van een Europese identiteit, maar dat dit – zoals Inglehart (1970, p. 47) stelde – een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is. Het precieze beeld dat in het onderwijssysteem van alle 21 lidstaten in onze steekproef wordt voorgehouden is echter moeilijk te kwantificeren en werd niet bevraagd in de enquête. We kunnen dit niet opnemen in onze analyse zoals Faas dit in zijn kwalitatieve onderzoek deed, maar we kunnen wel controleren voor het algemene beeld over de EU in een lidstaat. Het aangehaalde onderzoek was echter kwalitatief onderzoek, gebaseerd op de ervaring van een beperkt aantal jongeren uit slechts één of enkele lidstaten. De ICCS 2009-data die we zullen gebruiken laten daarentegen een grootschalige kwantitatieve analyse toe. Een dergelijk onderzoek laat toe na te gaan of er een verband bestaat tussen kennis en identiteit, waarbij wij het cognitieve model volgen. Uit deze theorie volgt de verwachting dat het causaal verband loopt van kennis naar identiteit. De eerste hypothese die we testen luidt als volgt: meer kennis over de Europese Unie leidt tot een sterkere Europese identiteit.

Het *utilitaristische* model gaat uit van welbegrepen eigenbelang. In dit model wordt nagegaan of er een effect is van de rationele evaluatie die Europese burgers maken over het economisch voordeel (of nadeel) dat hun land heeft bij Europese samenwerking (Cinerella, 1997; Fligstein *et al.*, 2012; Gabel, 1998). Een Europese identiteit wordt beschouwd als het resultaat van een economische kosten-baten-analyse. Volgens Gabel (1998) is dit een robuust model dat statistisch en inhoudelijk standhoudt over de hele periode die hij bestudeerde (1978 tot 1992) en voor de verschillende lidstaten. Uit dit model volgt de verwachting dat burgers die in een lidstaat wonen die netto meer voordeel heeft bij Europese samenwerking, een meer positieve houding zullen ontwikkelen dan inwoners van lidstaten die netto een bijdrage leveren aan het EU-budget. De afhankelijke variabele in Gabels onderzoek is echter de houding ten opzichte van Europese integratie. Voor elites werd het utilitaristische pad naar de ontwikkeling van een Europese identiteit wel al onder-

zocht (zie bv. Checkel, 2005). Gesteund door de stelling van Duchesne en Frogner dat “support for the European Union should be analyzed as a European identity-building process rather than as a set of tolerant attitudes towards a remote and foreign object” (Duchesne & Frogner, 2008, p. 144), repliceren we deze hypothese in ons onderzoek naar de ontwikkeling van een Europese identiteit. In Hooghe en Marks (2005) wordt bovendien aangeduid dat steun voor integratie en Europese identiteit aan elkaar gerelateerd zijn en Risse (2005) stelt dat een sterkere Europese identiteit voor een grotere steun voor Europese integratie zal zorgen. Ook voor dit model is het dus belangrijk dat we rekening houden met mogelijke verschillen tussen de lidstaten. Strikt genomen kan men stellen dat niet zozeer de nettobijdrage aan het Europees budget belangrijk is, maar de perceptie die hieromtrent leeft bij de publieke opinie en die kan verschillen van de feitelijke situatie. Omdat deze perceptie niet gemeten werd in het ICCS 2009-onderzoek, zullen we ons in deze analyse beperken tot de feitelijke gegevens over de bijdrage van de lidstaten aan het EU-budget. We testen hierbij de hypothese dat het wonen in een lidstaat die economisch meer voordeel heeft bij Europees lidmaatschap tot een sterkere Europese identiteit zal leiden.

4. Duur lidmaatschap

Ten slotte zullen we ook de duur van het EU-lidmaatschap opnemen als variabele op het niveau van de lidstaten. Risse (2010) stelde vast dat de Europese identiteit zwakker is in de nieuwere lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa dan in de oudere lidstaten. Hij verklaart deze bevindingen aan de hand van het ‘institutionalistisch argument’ dat EU-lidmaatschap ertoe doet. Een sterkere inbedding in de normen en waarden van de EU zou tot een sterkere identificatie met de EU leiden. Hoewel er geen lineaire relatie is tussen hoe lang een land lid is van de EU en de sterkte van de Europese identiteit, voelen inwoners van de nieuwe lidstaten zich volgens deze studie minder Europees. Onze hypothese is dat in een lidstaat wonen die al langer tot de EU behoort zal leiden tot een sterkere Europese identiteit.

5. Data en methoden

De data die voor dit artikel gebruikt worden zijn afkomstig van de International Civic and Citizenship Education Study (ICCS 2009) die in 21 lidstaten werd uitgevoerd (Schulz *et al.*, 2011). Deze studie werd uitgevoerd door de International Association for the Evaluation of Educational Achievement. Nationale onderzoeks-

agentschappen werden in deze onafhankelijke internationale organisatie verenigd om onderzoek te doen naar onderwijsprestaties. Voor de data waarop dit artikel gebaseerd is, werden in 2009 70.502 leerlingen van gemiddeld 14,4 jaar uit 21 verschillende Europese lidstaten bevestigd via een schriftelijke enquête op school.¹ Telkens werd een volledige klas per school bevestigd. Er werden minstens 150 scholen per land geselecteerd via een toevallige steekproef, waarbij de kans dat een school getrokken werd afhankelijk was van het aantal leerlingen in de school. Het doel was 3000 leerlingen per land te bevestigen. Alle onderwijsvormen werden in de steekproef opgenomen. Enkel leerlingen met een fysieke of mentale handicap en leerlingen die de taal van de enquête niet spraken werden uit de steekproef geweerd. De gemiddelde respons van de landen die in dit artikel besproken worden was na vervanging 89,5%, waarbij eraan herinnerd moet worden dat het onderzoek in de meeste lidstaten door de onderwijsautoriteiten zelf uitgevoerd werd, wat bijdroeg tot de bereidheid van scholen om deel te nemen.

Een gemiddelde leeftijd van 14,4 jaar bij de respondenten is eerder laag als het over de studie van politieke houdingen gaat. Toch levert dit valide resultaten op (Van Deth *et al.*). In eerder onderzoek werd vastgesteld dat politieke oriëntaties reeds op jonge leeftijd gevormd worden (Block & Block, 2005; Inglehart, 1970; Jennings & Niemi, 1981). We verwachten daarom dat ook een Europese identiteit op jonge leeftijd gemeten kan worden. Block en Block (2005) stelden in hun onderzoek bij peuters vast dat er zelfs op die jonge leeftijd al betrouwbare indicatoren zijn voor politieke oriëntatie op latere leeftijd. Op veertienjarige leeftijd is dat, zo blijkt uit eerder onderzoek, zeker het geval (Torney-Purta, 2002).

De ICCS-data bevatten voldoende indicatoren, zowel voor kennis over Europa als voor Europese identiteit, zodat we op basis van dit onderzoek de relatie tussen beide variabelen op een adequate manier kunnen bestuderen. Voor de variabelen op het niveau van de lidstaten deden we een beroep op data van Eurobarometer en van de Europese Commissie. Onze variabelen hebben zowel betrekking op het individuele niveau (70.502 respondenten) als op het niveau van het politieke systeem (21 landen). We zullen daarom een multilevelanalyse uitvoeren, waarbij we individuen- en landeninformatie opnemen. Hierbij dient opgemerkt te worden dat 21 landen een absoluut minimum is om multilevelanalyse op valide wijze uit te voeren, zodat de resultaten van deze analyse met de nodige omzichtigheid dienen geïnterpreteerd te worden (Hox, 2010). De opname van het niveau van de lidstaten is ook belangrijk omdat de mate van Europese identiteit varieert tussen lidstaten (Risse, 2010) en omdat de steekproef geclusterd in lidstaten werd getrokken. De analyse werd uitgevoerd met het programma Stata.

6. Operationalisering

6.1 Europese identiteit

Voor de operationalisering van 'Europese identiteit' is een aantal indicatoren beschikbaar in de ICCS-dataset. Zich deel voelen van Europa en de EU en trots zijn in Europa en de EU te wonen zijn zowel volgens eerder onderzoek als volgens onze eigen analyses valide metingen voor Europese identiteit. Het 'deel voelen van' is een gangbare maat voor identiteit (zie bv. Citrin & Sides, 2004b; Dejaeghere & Quintelier, 2008; Thorpe, 2008; Risse, 2010; Weiler, 1997). Daarnaast toonden Michelat en Thomas in 1966 reeds aan dat trots zijn over je natie de beste indicator is voor het gevoel tot deze groep te behoren en meer recent gebruikten ook Citrin en Sides (2004a, 2004b) deze operationalisering. De stellingen 'ik voel me deel van Europa' en 'ik voel me deel van de Europese Unie' meten dit gevoel erbij te horen nog explicieter. Andere auteurs die beide elementen (trots en deel voelen van) opnamen in hun studie naar identiteit zijn Levine en Thompson (2004). We verwachten daarom dat zowel deze stellingen als 'ik ben er trots op dat mijn land lid is van de Europese Unie' en 'ik ben er trots op in Europa te wonen' uit het ICCS 2009-onderzoek de sterkte van een Europese identiteit meten. Een factoranalyse (Tabel 1) toont aan dat deze theoretische verwachtingen empirisch ondersteund worden. Aan de jongeren werd gevraagd in welke mate ze akkoord gaan met de gegeven stellingen. Aangezien het hier om een Likertschaal gaat met meerdere antwoordmogelijkheden, kunnen we hiervoor een *principal component analysis* gebruiken. Uit deze factoranalyse blijkt dat de stellingen allemaal eenzelfde onderliggend concept meten met een eigenwaarde van 2,536 en 63,4 procent verklaarde variantie. Dit toont niet alleen aan dat we deze items kunnen gebruiken om Europese identiteit te operationaliseren, maar ook dat adolescenten geen noemenswaardig onderscheid blijken te maken tussen de EU en Europa in de vorming van deze Europese identiteit (Tabel 1). In Tabel 2 geven we de gemiddelde score op de Europese identiteitsschaal per lidstaat weer.

TABEL 1. Factoranalyse Europese identiteit.

	Europese identiteit
Ik ben er trots op om in Europa te wonen	.797
Ik voel me deel van Europa	.828
Ik ben er trots op dat mijn land lid is van de Europese Unie	.784
Ik voel me deel van de Europese Unie	.774

Bron: ICCS 2009. N = 70 017. Principal Component Analysis. Cronbachs Alpha: 0.806. Eigenwaarde 2.536. Verklaarde variantie 63.4 %.

TABEL 2. Gemiddelde score Europese identiteit per lidstaat.

Lidstaat	Gemiddelde	Standaardafwijking
België	1.97	0.54
Bulgarije	2.07	0.59
Cyprus	2.02	0.63
Denemarken	1.98	0.50
Estland	2.05	0.56
Finland	2.03	0.53
Griekenland	2.10	0.56
Ierland	2.16	0.53
Italië	2.32	0.49
Letland	1.75	0.58
Litouwen	1.97	0.53
Luxemburg	2.17	0.58
Malta	1.97	0.64
Oostenrijk	2.14	0.64
Polen	1.97	0.53
Slovenië	2.19	0.59
Slowakije	2.17	0.51
Spanje	2.24	0.57
Tsjechië	1.92	0.55
Verenigd Koninkrijk	1.94	0.57
Zweden	1.93	0.59
Gemiddelde	2.05	0.58

Bron: ICCS 2009. N = 68 219. Cijfers zijn gemiddelde scores (0-3) van de somschaal van de vier items die Europese identiteit meten en standaardafwijkingen. In de analyses wordt de factorschaal van Europese identiteit gebruikt.

6.2 Kennis over de EU

Er werd een uitgebreide batterij aan kennisvragen over de EU (19 vragen) opgenomen in het ICCS-onderzoek (Kerr *et al.*, 2010). Typische vragen gingen bijvoorbeeld over de ontmoetingsplaats van het Europees Parlement, de uitbreiding van de EU en bevoegdheden van de EU. De antwoordopties voor deze meerkeuzevragen werden binair gecodeerd als fout en juist beantwoord. Een score van 0 tot 19 werd berekend als maat voor 'kennis over de EU' (zie Appendix 1 voor de exacte bewoording van de vragen).

De gemiddelde scores op deze cognitieve test (Tabel 3) tonen aan dat het gemiddelde kennisniveau bij deze leerlingen vrij hoog ligt, met een gemiddelde van 12,4/19. De respondenten uit de nieuwe lidstaten Polen en Slowakije blijken het best geïnformeerd, terwijl we de laagste gemiddelde score opmeten in het Engelse onderwijssysteem. Eerder onderzoek suggereerde dat er een verschil inzake poli-

tieke kennis optreedt tussen meisjes en jongens. Ook in dit onderzoek zien we een significant ($p < 0,01$) doch klein verschil tussen de score van 12,6/19 voor jongens en 12,3/19 voor meisjes.

TABEL 3. Totaalscore 19 kennisvragen per lidstaat.

Lidstaat	Gemiddelde	Standaardafwijking
België	12.26	2.32
Bulgarije	12.91	2.43
Cyprus	12.22	2.44
Denemarken	13.05	2.43
Estland	12.77	2.19
Finland	12.59	2.37
Griekenland	11.87	2.65
Ierland	12.20	2.58
Italië	12.31	2.48
Letland	12.09	2.38
Litouwen	12.84	2.38
Luxemburg	11.93	2.47
Malta	12.08	2.68
Oostenrijk	12.39	2.64
Polen	13.78	2.37
Slovenië	12.28	2.28
Slowakije	13.26	2.59
Spanje	11.16	2.40
Tsjechië	12.93	2.20
Verenigd Koninkrijk	11.03	2.60
Zweden	12.54	2.63
Gemiddelde	12.43	2.53

Bron: ICCS 2009. N = 62 112. Cijfers zijn gemiddelde scores (0-19) en standaardafwijkingen.

6.3 Controlevariabelen

Voor zowel het cognitieve als het utilitaristische model is het belangrijk om een aantal controlevariabelen in de analyse op te nemen.

Vooraf voor het cognitieve model houden we rekening met de verwachting dat er een sterke correlatie bestaat tussen politieke interesse, opleidingsniveau en politieke kennis (Eveland & Scheufele, 2000) (voor correlatiematrix, zie Appendix 2). Aangezien men geen kennis over de EU kan vergaren zonder hiermee in contact te komen en deze variabelen dus samenhangen, is het belangrijk te controleren voor de interesse die respondenten hebben in politiek. Interesse is een indicator voor de mate waarin respondenten openstaan voor informatie over de EU (Prior, 2010).

Anderzijds verwachten we een rechtstreekse relatie tussen politieke interesse en Europese identiteit. Door te controleren voor politieke interesse kunnen we de invloed van politieke kennis op Europese identiteit meten, onafhankelijk van de invloed die interesse heeft.

Om politieke interesse te meten gebruikten we de factorschaal die weergegeven wordt in Tabel 4. De items, gemeten aan de hand van een Likertschaal met vier antwoordopties, polsten naar de interesse in een breed gamma aan politieke en maatschappelijke kwesties.² De factoranalyse toont dat deze items een zeer betrouwbare indicator zijn voor interesse in politieke en sociale problemen, aangezien ze duidelijk eenzelfde component vormen en de Cronbachs Alpha 0.888 bedraagt. Voor de validiteit van de uiteindelijke analyse is het belangrijk op te merken dat interesse in de Europese politiek volwaardig deel uitmaakt van deze factor en geen afzonderlijke variabele vormt.

TABEL 4. Factoranalyse interesse in politieke en maatschappelijke kwesties.

	Interesse in politieke en maatschappelijke kwesties
Interesse in politieke kwesties in gemeenschap	.759
Interesse in politieke kwesties in land	.850
Interesse in sociale kwesties in land	.782
Interesse in politiek in andere landen	.784
Interesse in internationale politiek	.830
Interesse in Europese politiek	.803

Bron: ICCS 2009; N = 68 961. Principal Component Analysis. Cronbachs Alpha: 0.888. Eigenwaarde: 3.856 verklaarde variantie: 64%.

Verder moet er bij de interpretatie van het belang van een cognitieve verklaring rekening worden gehouden met een zeer ongelijke verdeling. Wie over het hoogste opleidingsniveau en de hoogste socio-economische status beschikt zal over het algemeen ook meer kennis bezitten, waardoor het moeilijk wordt de verschillende causale mechanismen goed uit elkaar te houden. Opleidingsniveau speelt bijvoorbeeld een belangrijke rol bij het tot stand komen van de houding tegenover de Unie, ongeacht het specifieke kennisniveau (Inglehart, 1970; Gabel 1998). Volgens Gabel (1998) en Inglehart (1970) zijn het inkomen en de opleiding van de respondent – indicatoren voor socio-economische status – de sterkste indicatoren voor de houding ten opzichte van de EU. Faas (2007) en Thorpe (2008) toonden aan dat onderwijs over de EU de Europese identiteit van jongeren versterkt. Thorpes (2008) conclusie dat adolescenten met meer kennis over Europa zich ook positiever identificeren met de EU is daarenboven beperkt tot adolescenten met een bourgeois status in het Verenigd Koninkrijk. Hij vond verschillende resul-

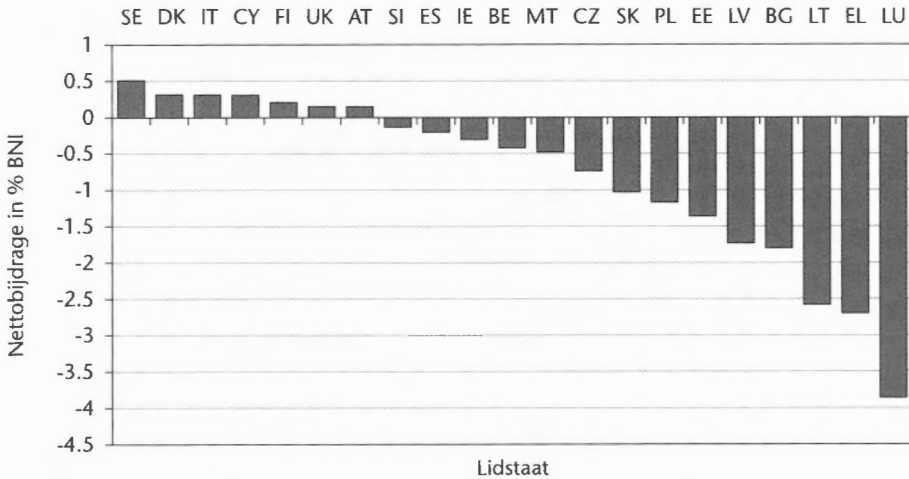
taten voor adolescenten met een verschillende socio-economische achtergrond. Opleidingsniveau meet deze socio-economische status. We weten echter niet wat het finale opleidingsniveau zal zijn van de respondenten die nog allemaal op de secundaire school zitten. Er werd wel gepeild naar welk opleidingsniveau de jongeren verwachtten te behalen in de toekomst. De antwoordmogelijkheden bestonden uit het niet afmaken van het lager secundair onderwijs, lager secundair onderwijs, hoger secundair onderwijs, zevende jaar of hoger beroepsgeoriënteerd onderwijs en hoger theoretisch georiënteerd onderwijs of postgraduaat. Ook in ander internationaal onderzoek bij adolescenten zien we dat het verwachte uiteindelijke opleidingsniveau een belangrijke en vaak gebruikte proxy-indicator is voor academische oriëntatie (Andrew & Hauser, 2011). Er werd ook gevraagd naar het opleidingsniveau van de ouders van de respondent. De variabelen 'opleidingsniveau vader' en 'opleidingsniveau moeder' vertonen een sterke correlatie (correlatie = 0.581). Daarom werden beide metingen in een somschaal gecombineerd tot één variabele die het gemiddelde opleidingsniveau van beide ouders samen weergeeft. Met uitzondering van het niet afmaken van het lager secundair onderwijs had deze vraag dezelfde antwoordcategorieën als de vraag over het verwachte opleidingsniveau. Deze variabelen zullen dan ook gebruikt worden als indicator voor opleidingsniveau en socio-economische status van het gezin van herkomst.

Andere veel gebruikte controlevariabelen zijn leeftijd en gender. Leeftijd kunnen we niet opnemen als variabele, aangezien de respondenten ongeveer even oud zijn omdat ze op klasniveau geselecteerd werden. De variabele gender werd in de dataset opgenomen als een binaire variabele. Jongens werden als 0 gecodeerd en meisjes als 1.

6.4 Variabelen op het niveau van de lidstaten

In navolging van Gabel (1998) en Inglehart (1970) maken we in de steekproef een indeling van de lidstaten op basis van de nettobijdrage aan het EU-budget. Als een maat voor de verwachting dat burgers een rationele kosten-batenanalyse maken wanneer hen gevraagd wordt hoe Europees ze zich voelen, berekenden we de nettobijdrage aan het EU-budget voor elke lidstaat in onze steekproef (Figuur 1). De nettobijdrage wordt weergegeven als het percentage van het bruto nationale inkomen (BNI) van elke lidstaat in 2008. Wanneer de enquête afgenomen werd, was dit het meest recent afgesloten jaar. De nettobijdrage werd berekend als de totale bijdrage van de lidstaat verminderd met de totale inkomsten van de lidstaten die afkomstig zijn van de EU (European Commission, 2009). Een negatieve nettobijdrage betekent dat het land meer ontving van het EU-budget dan het bijdroeg aan dit budget.³ Terwijl Zweden netto het meeste bijdroeg aan de Unie (maar minder

dan één procent van het BNI), zien we dat Litouwen, Griekenland en Luxemburg relatief het meest ontvingen uit het EU-budget.

Bron: European Commission, 2009. Percentage van het Bruto Nationaal Inkomens van het land dat in 2008 naar EU ging (positieve waarden), of uit Europa ontvangen werd (negatieve waarden).

FIGUUR 1. **Nettobijdrage aan het EU-budget.**

Een aantal voorgaande studies vond een verschillend effect voor de oudere en de nieuwere lidstaten. Daarom verdeelden we de lidstaten in drie categorieën om deze relatie te testen (Gabel, 1998; Hooghe & Marks, 2005; Risse, 20110). De referentie-categorie is die van de stichtende lidstaten (Verdrag van Rome in 1957). Daarnaast groepeerden we de lidstaten die tussen 1973 en 1995 toetraden en de nieuwe lidstaten zijn de landen die toetraden in of na 2004.⁴

Ten slotte controleren we voor euroscepticisme, omdat Faas (2007) een verschillende relatie tussen kennis en Europese identiteit vond voor lidstaten waar een verschillend beeld van de EU verspreid werd. We gebruiken informatie van Eurobarometer 72.4 (2009) waarin respondenten aangeven of ze het Europees lidmaatschap van hun land 'een goede zaak', 'noch een goede, noch een slechte zaak' of 'een slechte zaak' vinden. Dit geeft een algemeen beeld van de gangbare houding ten opzichte van de EU. In de constructie van deze schaal kenden we een waarde 0 toe aan het antwoord 'een goede zaak', 0,5 aan 'noch een goede, noch een slechte zaak' en 1 aan 'een slechte zaak' (Lubbers & Scheepers, 2005). Door deze waarden voor elke lidstaat afzonderlijk te vermenigvuldigen met de proportie respondenten die deze antwoordcategorie kozen en deze vervolgens op te tellen, verkrijgen we een geaggregeerde maat voor het gemiddelde niveau van euroscepticisme in elke lidstaat.

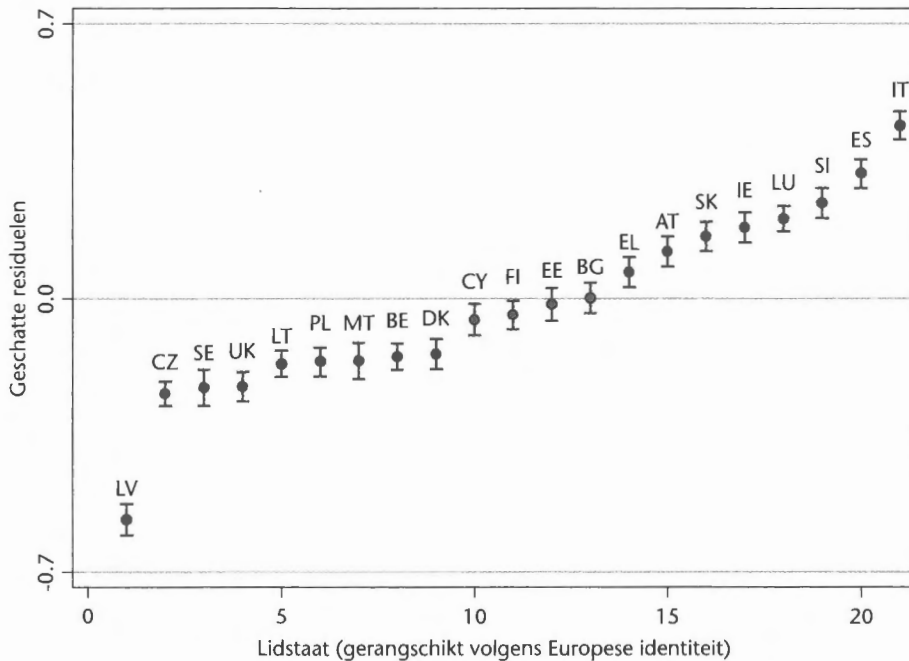
7. Analyse

Aangezien de afhankelijke variabele 'Europese identiteit' continu is, kunnen we een lineaire regressie uitvoeren, zij het met onafhankelijke variabelen op twee niveaus. Omdat adolescenten ($N = 53.886$) genest zijn in lidstaten ($N = 21$), bouwen we een multilevelmodel op met twee niveaus en *random intercepts* die rekening houden met de clustering (Hox, 2010). De analyse wordt in twee stappen uitgevoerd. In Model 1 nemen we enkel de individuele variabelen op; in Model 2 voegen we de landenvariabelen toe.

Voor de opbouw van het model verwijderden we alle respondenten uit de dataset voor wie we een waarde missen voor één of meer van de variabelen die in het finale model opgenomen worden. Wanneer we het Null-model bekijken (zie Tabel 5), dan merken we dat er een significante proportie aan variantie in Europese identiteit tussen de respondenten gelegen is op het niveau van de lidstaat. De intra-classcorrelatie (ICC) bedraagt 5,14%. Hoewel deze proportie relatief klein lijkt, toont de likelihood-ratiotest aan dat de opname van het landenniveau een significante verbetering is van het model, in vergelijking met een regressieanalyse op één enkel niveau. De variantie die aanwezig is op het landenniveau geeft aan dat de mate waarin jongeren zich Europees voelen, geclusterd is binnen de lidstaten. Figuur 2 visualiseert deze spreiding in Europese identiteit.

In Model 1 worden enkel de variabelen opgenomen die op individueel niveau gemeten werden. Zoals we verwachtten, zien we een daling in de onverklaarde variantie op het individuele niveau door de toevoeging van deze variabelen.

Wanneer we kijken naar de centrale onafhankelijke variabele, kennis over de EU, dan zien we dat er een uiterst significante positieve relatie bestaat tussen kennis over de EU en Europese identiteit. We moeten echter opletten met deze conclusie. Door de grootte van de dataset worden significantieniveaus immers snel bereikt. Daarom nemen we ook de gestandaardiseerde coëfficiënten op in de analyse (Bèta in Tabel 5). Deze waarden laten ons toe de sterkte van de gevonden relaties te vergelijken. We zien daarbij dat, ondanks de significantie, de β -coëfficiënt van EU-kennis eerder beperkt is (0,032). De analyse toont dus aan dat meer kennis hebben over de EU gerelateerd is aan een sterkere Europese identiteit hebben, maar dat dit een zwakke relatie is. De niet-gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt toont dit meer concreet aan. Wanneer iemand een punt hoger scoort op de kennisvragen, dan ligt de Europese identiteit van de respondent gemiddeld 0,013 hoger. Enkele controlevariabelen hebben een (veel) sterker effect dan kennis. We zien bijvoorbeeld dat jongeren die meer geïnteresseerd zijn in politieke en maatschappelijke problemen, zich meer Europees voelen ($\beta = 0,167$). Verder zien we dat jongeren die verwachten dat ze een hoger opleidingsniveau zullen behalen zich iets meer Europees voelen dan jongeren met lagere verwachtingen dan gemiddeld. Jongens voelen zich meer Europees dan meisjes. Het opleidingsniveau van de

Bron: ICCS 2009. N = 53.886. Residuëlen op landenniveau en het 95% betrouwbaarheidsinterval voor Europese identiteit in het Null-model.

FIGUUR 2. Spreiding Europese identiteit per lidstaat.

ouders heeft geen significante invloed op Europese identiteit. Vervolgens stellen we vast dat de log-likelihood stijgt in Model 1, wat erop wijst dat de inclusie van variabelen op het individuele niveau een verbetering is voor de model-fit van het model. We berekenden ten slotte de verklaarde variantie door de opname van de variabelen die op individueel niveau gemeten werden. Aangezien we een model gebruiken met twee niveaus, wordt de verklaarde variantie per niveau berekend. We gebruiken hiervoor de 'approximate R^2 ' zoals berekend in Hox (2010). De opgenomen variabelen in Model 1 verklaren 3,5% van de variantie op individueel niveau. Voor het niveau van de lidstaten verklaren zij 2,0% variantie. Beide percentages zijn vrij laag, wat aanduidt dat deze variabelen bijna gelijk gespreid zijn tussen leerlingen en tussen lidstaten. Het is niet verwonderlijk dat deze individuele variabelen ook een deel van de variantie op het lidstaatniveau verklaren. Dit duidt immers aan dat er een verschillende samenstelling is van deze variabelen in de verschillende lidstaten.

We hadden een aantal verwachtingen met betrekking tot de invloed van de landenvariabelen. We nemen deze variabelen op in Model 2 en we verwachten dat ze een deel van de variantie in Europese identiteit tussen de lidstaten zullen verklaren. We zien dat de toevoeging van deze variabelen geen invloed heeft op

de reeds opgenomen individuele variabelen. Eerst nemen we de algemene impact van de inclusie van deze variabelen in acht. Ook hier stijgt de log-likelihood, hoewel de stijging meer bescheiden is dan tussen Model 1 en het Null-model. Belangrijker is de daling van 47% van de ICC. Dit duidt aan dat de opname van de landenvariabelen daadwerkelijk een groot deel van de variantie aan Europese identiteit tussen de lidstaten verklaart. Dit blijkt ook uit de berekening van de verklaarde variantie. Die blijft 3,5% voor het individuele niveau maar wordt 49,0% voor het niveau van de lidstaten. In vergelijking met de 2,0% van Model 1 toont dit aan dat de meest voorspellende kracht op het tweede niveau uitgaat van de variabelen op het niveau van de lidstaten. Deze conclusie is nog interessanter wanneer we opmerken dat enkel euroscepticisme significant gerelateerd is aan Europese identiteit tussen de lidstaten. De daling in de ICC is dus bijna uitsluitend aan deze variabele te wijten. De negatieve coëfficiënt van euroscepticisme toont aan dat jongeren die opgroeien in een lidstaat waarin men gemiddeld een meer eurosceptische houding heeft, zich minder Europees voelen dan hun leeftijdsgenoten in meer Europegezinde lidstaten. Verder zien we dat er geen significante relatie is in onze steekproef met de objectieve nettobijdrage van een lidstaat aan het EU-budget. We kunnen dus niet stellen dat adolescenten een rationele kosten-batenanalyse maken die gebaseerd is op de objectieve monetaire voordelen of verliezen die hun lidstaat maakt door lid te zijn van de EU. We vinden al evenmin een relatie tussen de duur van het lidmaatschap en de sterkte van de Europese identiteit van adolescenten. De spreiding tussen de lidstaten in elke groep is te groot om een verband waar te nemen.

8. Conclusie

We vertrokken deze analyse vanuit de verwachting dat meer kennis over de Europese Unie verband zou houden met een sterkere Europese identiteit. Deze hypothese werd weliswaar bevestigd, maar dit besluit moet toch genuanceerd worden. Meer kennis over het functioneren van de Europese instellingen heeft al bij al slechts een gering effect op de notie Europese identiteit. De mogelijkheden om via een rechtstreekse kennisoverdracht de Europese identiteit van jongeren te versterken blijven beperkt. Als de Europese instellingen hopen op deze wijze het gevoel van samenhang te versterken, dan levert deze analyse hiervoor een beperkte steun. Het versterken van de kennis van adolescenten over de EU levert slechts een bescheiden bijdrage tot hun Europese identiteit. Als een aanvullende hypothese voor het cognitieve pad naar Europese identiteit, testten we of er een utilitaire afweging gemaakt zou worden bij de ontwikkeling van een Europese identiteit. We namen een objectieve maat van economisch voordeel (of nadeel) in elke lidstaat op

TABEL 5. Multilevelregressie voor Europese identiteit.

	Null-model		Model 1		Model 2	
	B (SE)	Bèta	B (SE)	Bèta	B (SE)	Bèta
Intercept	0,029 (0,049)	0,006 (0,049)	-0,195 (0,054)***	0,006 (0,049)	0,381 (0,150)*	0,133 (0,098)
EU-kennis			0,013 (0,002)***	0,032 (0,004)***	0,013 (0,002)***	0,032 (0,004)***
Opleiding ouders			0,007 (0,005)	0,008 (0,005)	0,007 (0,005)	0,007 (0,005)
Politieke interesse			0,167 (0,004)***	0,167 (0,004)***	0,167 (0,004)***	0,167 (0,004)***
Gender (vrouw = 1)			-0,081 (0,008)***	-0,040 (0,004)***	-0,081 (0,008)***	-0,041 (0,004)***
Verwacht opleidingsniveau			0,025 (0,004)***	0,026 (0,005)***	0,025 (0,004)***	0,026 (0,005)***
<i>Landenvariabelen:</i>						
Bijdrage aan het EU-budget					0,061 (0,035)	0,076 (0,044)
Toegetreden 1973-1995					-0,111 (0,116)	-0,112 (0,118)
Toegetreden na 2004					-0,158 (0,111)	-0,159 (0,112)
Eurosepticisme					-1,366 (0,394)**	-0,130 (0,038)**
e(ij)	0,918	0,940	0,886	0,907	0,886	0,907
$\mu(0j)$	0,050	0,051	0,049	0,050	0,026	0,026
ICC	5,14%	5,14%	5,24%	5,22%	2,85%	2,79%
Log-likelihood	-74.208,965	-74.859,64	-73.241,941	-73.892,616	-73.235,207	-73.885,882

Bron: ICCS 2009. N(individueel niveau) = 53.886; N(landen-niveau) = 21 voor alle modellen. Standaardfouten tussen haakjes. Significantie: *p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001.

in de analyse. De hypothese dat opgroeien in een lidstaat die economisch voordeel heeft aan Europees lidmaatschap leidt tot een sterkere Europese identiteit werd niet bevestigd. We kunnen concluderen dat adolescenten geen rationele economische kosten-batenanalyse maken als basis voor de mate waarin ze zich Europees voelen. In de ontwikkeling van een Europese identiteit houdt het cognitieve model – hoewel het maar een beperkte verklaring biedt – beter stand dan het utilitaristische model. We benadrukken hierbij echter dat we ons gebaseerd hebben op de objectieve cijfers van de nettobijdrage en niet op de perceptie van de respondenten. We merken reeds op dat de perceptie van deze transfers mogelijk belangrijker is dan de werkelijke geldstromen; dit is voer voor verder onderzoek. We kunnen echter wel uitsluiten dat de objectieve transfer naar de EU een invloed zou hebben op de Europese identiteit van adolescenten.

Daarnaast zien we op het niveau van de lidstaten dat, wanneer we Europese identiteit meten, de duur van het lidmaatschap geen significant effect heeft. We verwerpen daarom de hypothese dat wonen in een lidstaat die al langer tot de EU behoort samenhangt met een sterkere Europese identiteit. Voor de jongeren in onze steekproef lijkt het institutionalistische argument niet op te gaan dat een sterkere inbedding in de normen en waarden van de EU tot een sterkere identificatie met de EU zal leiden. Hoewel één hypothese ondersteund werd, zien we dat kennis slechts een beperkte bijdrage levert aan de verklaring voor de verschillende niveaus van Europese identiteit. De financiële bijdrage en de duur van het lidmaatschap hebben geen substantieel effect. In het algemeen kunnen we concluderen dat jongeren die meer geïnteresseerd zijn in politieke en maatschappelijke problemen, die meer weten over de EU, die verwachten een hoger opleidingsniveau te bereiken en die in een lidstaat wonen waar het klimaat meer Europegezind is, zich meer met de EU identificeren dan hun tegenhangers die deze karakteristieken niet delen. Opmerkelijk is ook de observatie dat de variabelen die op het individuele niveau gemeten werden minder kracht hebben om variantie binnen en tussen lidstaten te verklaren dan de landenvariabelen. De variantie die verklaard wordt door landenvariabelen is 49,0%, ten opzichte van 3,5% voor de individuele variabelen. Dit toont aan dat een meer of minder eurosceptisch klimaat een redelijk sterke indicator is voor het niveau van Europese identiteit dat in een lidstaat gemeten wordt. De ontwikkeling van een Europese identiteit wordt meer beïnvloed door de attitudecontext dan door objectieve indicatoren van economische voordelen en inbedding in de EU. Op het individuele niveau, aan de andere kant, zouden we naar andere variabelen kunnen kijken om de ontwikkeling van een Europese identiteit te verklaren.

Noten

1. Het onderzoek werd uitgevoerd in Oostenrijk, België, Bulgarije, Cyprus, Tsjechië, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Spanje, Estland, Finland, Griekenland, Ierland, Italië, Litouwen, Luxemburg, Letland, Malta, Polen, Slowakije, Slovenië en Zweden. Het is van belang hierbij op te merken dat de ministeries van onderwijs van de betrokken landen zelf dienden in te staan voor de financiering van het onderzoek. Concreet betekende dit voor België dat enkel de Vlaamse Gemeenschap in het onderzoek werd opgenomen, en dat de Franse Gemeenschap hiervoor geen middelen wenste vrij te maken. In het Verenigd Koninkrijk nam enkel Engeland deel, en niet Wales, Schotland en Noord-Ierland. Nederland nam deel aan het onderzoek maar realiseerde een zeer lage responsgraad, waardoor de data uit Nederland niet werden opgenomen in de internationale dataset.

2. Hooghe en Dassonneville (2011) namen in hun onderzoek naar het effect van onderwijs over burgerschap ook variabelen op die weergeven hoe vaak jongeren naar het nieuws kijken of luisteren en over politiek praten. In ons model blijkt er multicollineariteit te bestaan tussen deze variabelen en de variabele interesse. We houden de variabele interesse in het model omdat dit meer rechtstreeks de interesse van de respondent meet dan via de omweg van mediagebruik. In een eerdere versie van deze analyse bleek politiek vertrouwen de belangrijkste determinant van Europese identiteit. We danken de anonieme reviewers van dit tijdschrift voor de suggestie om deze controlevariabele niet op te nemen in de uiteindelijke analyse.

3. De ontvangsten van het EU-budget per lidstaat bestaan uit de uitgavedomeinen duurzame ontwikkeling, behoud en beheer van natuurlijke hulpbronnen, burgerschap, vrijheid, veiligheid en justitie, de EU als een globale partner, administratie en compensaties (European Commission, 2009). De bijdrage aan het EU-budget van elke lidstaat is de som van de bijdrage op basis van het bruto nationale inkomen, de bijdrage op basis van btw-heffingen, de correctie voor het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Ierland en de door de EU bepaalde heffingen die lidstaten innen in hun havens, luchthavens en aan hun grenzen die ze moeten doorstorten naar de EU.

4. De originele lidstaten die in de steekproef opgenomen werden zijn België, Luxemburg en Italië. Tussen 1973 en 1995 traden Oostenrijk, Denemarken, Finland, Griekenland, Ierland, Spanje, Zweden en Engeland toe. De nieuwste lidstaten in onze steekproef zijn Bulgarije, Cyprus, Tsjechië, Estland, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slowakije en Slovenië.

Bibliografie

- Andrew, M. & Hauser, R. (2011). Adoption? Adaptation? Evaluating the Formation of Educational Expectations. *Social Forces*, 90 (2), 497-520.
- Block, J. & Block, J.H. (2005). Nursery School Personality and Political Orientation Two Decades Later. *Journal of Research in Personality*, 40 (SI), 734-749.
- Bruter, M. (2003). Winning Hearts and Minds for Europe. The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural European Identity. *Comparative Political Studies*, 36 (10), 1148-1179.
- Checkel, J.T. (Ed.) (2005). *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cinnirella, M. (1997). Towards a European Identity? Interactions between the National and European Social Identities Manifested by University Students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology*, 36 (1), 19-31.
- Citrin, J. & Sides, J. (2004a). More than Nationals: How Identity Choice Matters in the New Europe. In R.K. Herrmann, T. Risse & M.B. Brewer (Eds.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (pp. 161-185). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Citrin, J. & Sides, J. (2004b). Can There be Europe without Europeans? Problems of Identity in a Multinational Community. In: M.G. Hermann (Ed.), *Advances in Political Psychology* (pp. 41-70). New York: Pergamon Press.
- Dejaeghere, Y. & Quintelier, E. (2008). Does European Citizenship Increase Tolerance in Young People? *European Union Politics*, 9 (3), 339-362.
- Delli Carpini, M.X. & Keeter, S. (1996). *What Americans Know about Politics and Why it Matters*. New Haven (Conn.): Yale University Press.
- Directorate-General for Communication (2011). *Programme 'Europe for citizens' 2007-2013. Programme Guide*. Retrieved from http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/documents/2011/programme_guide_en.pdf.
- Duchesne, S. & Frogner, A.-P. (2008). National and European Identifications: A Dual Relationship. *Comparative European Politics*, 6 (2), 143-168.
- European Commission (2001). *European Governance. A White Paper*. (COM(2001) 428 final). Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428_en01.pdf.
- European Commission (2009). *European Budget 2008 Financial Report*. Retrieved from http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/publications/2008/fin_report/fin_report_08_en.pdf.
- European Commission (2012) Eurobarometer 72.4 (2009) TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4994 Data file Version 3.0.0, doi:10.4232/1.11141.
- Eveland, W.P. & Scheufele, D.A. (2000). Connecting News Media Use With Gaps in Knowledge and Participation. *Political Communication*, 17 (3), 215-237.

- Faas, D. (2007). Youth, Europe and the Nation: The Political Knowledge, Interests and Identities of the New Generation of European Youth. *Journal of Youth Studies*, 10 (2), 161-181.
- Fligstein, N. (2008). *Euroclash - The EU, European Identity and the Future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Fligstein, N., Polyakova, A. & Sandholtz, W. (2012). European Integration, Nationalism and European Identity. *Journal of Common Market Studies*, 50 (SI), 106-122.
- Gabel, M. (1998). Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *Journal of Politics*, 60 (2), 333-354.
- Grimonprez, K. (2012). *The European Dimension in Education and the Civic Deficit: EU Competences*. Dissertation University of Luxemburg, Luxemburg.
- Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*, 12 (1), 1-19.
- Habermas, J. (2011). *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hobolt, S. (2012). Citizen Satisfaction with Democracy in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 50 (SI), 88-105.
- Hooghe, M. & Dassonneville, R. (2011). The Effects of Civic Education on Political Knowledge: A Two Year Panel Survey among Belgian Adolescents. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 23 (4), 321-339.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2005). Calculation, Community, and Cues. Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 6 (4), 419-443.
- Hox, J.J. (2010) *Multilevel Analysis. Techniques and Applications*. New York: Routledge.
- Inglehart, R. (1970). Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, 3 (1), 45-70.
- Jennings, M.K. & Niemi, R.G. (1981). *Generations and Politics: A Panel Study of Young Adults and Their Parents*. Princeton: Princeton University Press.
- Kerr, D., Sturman, L., Schulz, W. & Burge, B. (2010). *ICCS 2009 European Report ICCS 2009 European Report – Civic Knowledge, Attitudes, and Engagement among Lower Secondary Students in 24 European Countries*. Retrieved from http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_European_Report.pdf.
- Kymlicka, W. & Norman, W. (1994). Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics*, 104 (2), 352-381.
- Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Levine, M. & Thompson, K. (2004). Identity, Place, and Bystander Intervention: Social Categories and Helping After Natural Disasters. *Journal of Social Psychology*, 14 (3), 229-245.
- Lubbers, M. & Scheepers, P. (2005) Political versus Instrumental Euro-Scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions. *European Union Politics*, 6 (2), 223-242.
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and Social Class, and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

- McLaren, L. (2007). Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*, 42 (2/3), 233-251.
- Michelat, G. & Thomas, J.P.H. (1966). *Dimensions du nationalisme: enquête par questionnaire (1962)*. Paris: Colin.
- Mulhall, S. & Swift, A. (1996). *Liberals and Communitarians*. Oxford: Blackwell.
- Ollikainen, A. (2001). European Education, European Citizenship? On the Role of Education in Constructing Europeanness. *European Education*, 32 (2), 6-21.
- Painter, J. (1998). Multi-Level Citizenship, Identity and Regions in Contemporary Europe. In J. Anderson (Ed.), *Transnational Democracy* (pp. 93-110). London: Routledge.
- Philippou, S., Keating, A. & Ortloff, D.H. (2009). Conclusion: Citizenship Education Curricula: Comparing the Multiple Meanings of Supra-National Citizenship in Europe and beyond. *Journal of Curriculum Studies*, 41 (2), 291-299.
- Prior, M. (2010). You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. *Journal of Politics*, 72 (3), 747-766.
- Risse, T. (2005). Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration. *Journal of European Public Policy*, 12 (2), 291-309.
- Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. London: Cornell University Press.
- Scharpf, F. (2009). Legitimacy in the Multilevel European Polity. *European Political Science Review*, 1 (2), 173-204.
- Schmitt, H. (2005). The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order? *West European Politics*, 28 (3), 650-679.
- Schulz, W., Ainley, J. & Fraillon, J. (2011). *ICCS Technical Report*. Retrieved from http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_Technical_Report.pdf.
- Shore, C. (2004). Wither European Citizenship? Eros and Civilization Revisited. *European Journal of Social Theory*, 7 (27), 27-44.
- Sigalas, E. (2010). Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad. *European Union Politics*, 11 (2), 241-265.
- Smith, A.D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*, 68 (1), 55-76.
- Thorpe, C. (2008). The Distinguishing Function of European Identity: Attitudes Towards and Visions of Europe and the European Union among Young Scottish Adults. *Perspectives on European Politics and Society*, 9 (4), 499-513.
- Torney-Purta, J. (2002). The School's Role in Developing Civic Engagement: A Study of Adolescents in Twenty-Eight Countries. *Applied Developmental Science*, 6 (4), 203-212.
- Turner, B.S. (1994). Postmodern Culture/Modern Citizens. In: B. van Steenbergen (Ed.), *The Condition of Citizenship* (pp. 153-168). London: Sage.

- Van Aelst, P. & Lefevere, J. (2012). Has Europe Got Anything to Do with the European Elections? A Study on Split-Ticket Voting in the Belgian Regional and European Elections of 2009. *European Union Politics*, 13 (1), 3-25.
- Van Deth, J., Abendschön, S. & Vollmar, M. (2011). Children and Politics: An Empirical Reassessment of Early Political Socialization. *Political Psychology*, 32 (1), 147-174.
- van Gunsteren, H. (1978). Notes towards a Theory of Citizenship. In P. Birnbaum, J. Lively & G. Parry (Eds.), *Democracy, Consensus & Social Contract* (pp. 9-35). London: Sage.
- Weiler, J.H.H. (1997). To Be a European Citizen: Eros and Civilization. *Journal of European Public Policy*, 4 (4), 495-519.

Appendix 1. Gebruikte kennisvragen in het ICCS 2009-onderzoek

De Europese Unie (EU) en haar instellingen – Feiten

Zijn deze uitspraken waar of niet waar?

- < land van de test > is lid van de Europese Unie.
- De Europese Unie is een economisch en politiek samenwerkingsverband tussen landen.
- Mensen krijgen nieuwe politieke rechten wanneer hun land lid wordt van de Europese Unie.

Hoe ziet de vlag van de Europese Unie eruit?

Hoeveel landen zijn lidstaten van de Europese Unie?

- 1 tot 10
- 11 tot 20
- 21 tot 30
- 31 tot 40

Geef één vereiste voor een land om lid te mogen worden van de Europese Unie?

- De EU beschouwt het land als een republiek
- De EU beschouwt het land als democratisch
- Het land moet lid zijn van de Verenigde Naties (VN)

LEIDT MEER KENNIS OVER DE EUROPESE UNIE TOT EEN STERKERE EUROPESE IDENTITEIT?

- Het land moet een geschreven grondwet hebben

In welke stad komt het Europese Parlement bijeen?

- Rome
- Berlijn
- Parijs
- Brussel

Wie stemt er in verkiezingen voor de leden van het Europese Parlement?

- De nationale (federale) regeringen van de landen van de Europese Unie
- Burgers in elk land van de Europese Unie
- De staatshoofden (presidenten, koningen, koninginnen, enz.) van de landen van de Europese Unie
- De Europese Commissie

De Europese Unie zamelt geld in van de lidstaten om aan projecten uit te geven.

Wat bepaalt hoeveel elk land moet bijdragen aan de Europese Unie?

- De vijf rijkste landen dragen al het geld bij.
- Alle landen van de Europese Unie dragen hetzelfde bedrag bij.
- Alle landen van de Europese Unie dragen bij, maar het bedrag is afhankelijk van hoe rijk ze zijn.
- Elk land kiest zelf hoeveel het bijdraagt, afhankelijk van hoe tevreden het land is over hoe de Europese Unie het geld heeft gebruikt.

Hieronder staan een aantal uitspraken over de mogelijke uitbreiding van de Europese Unie (= de mogelijkheid dat meer landen lid worden van de Europese Unie).

Welke van de volgende uitspraken is waar?

- De Europese Unie heeft beslist geen nieuwe lidstaten meer te aanvaarden.
- De Europese Unie zou in de toekomst nieuwe lidstaten kunnen aanvaarden, maar er zijn op dit moment geen landen die overwogen worden als kandidaat voor lidmaatschap.
- De Europese Unie zou in de toekomst nieuwe lidstaten kunnen aanvaarden en overweegt op dit moment om enkele specifieke landen toe te laten als lid.
- De Europese Unie heeft beslist om enkel nieuwe lidstaten te aanvaarden als een huidige lidstaat beslist om de Europese Unie te verlaten.

De Europese Unie (EU) – Wetten en Beleid

Zijn deze uitspraken waar of niet waar?

- De Europese Unie bepaalt wat je op school leert over de Europese Unie.

- De Europese Unie probeert vrede, welvaart en vrijheid binnen haar grenzen te bevorderen.
- Alle landen van de Europese Unie hebben het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens ondertekend.
- De Europese Unie heeft wetten gemaakt om milieuvervuiling te verminderen.
- De Europese Unie betaalt geld aan boeren in haar lidstaten om milieuvriendelijke landbouwmethoden toe te passen.

Wat kunnen alle burgers van de Europese Unie bij wet doen?

- In een andere lidstaat van de Europese Unie studeren zonder daar een speciale vergunning voor nodig te hebben.
- Naar een andere lidstaat van de Europese Unie reizen zonder een identiteitsbewijs bij te hebben.
- In een andere lidstaat van de Europese Unie werken zonder daar een speciale vergunning voor nodig te hebben.
- Stemmen voor de nationale (federale) verkiezingen van om het even welke lidstaat van de Europese Unie.

De Europese munteenheid (betaalmiddel): de euro

Zijn deze uitspraken waar of niet waar?

- De euro is het officiële betaalmiddel in alle Europese landen.
- De euro is het officiële betaalmiddel in alle landen van de Europese Unie.
- Eurobankbiljetten hebben hetzelfde ontwerp in alle landen waar de euro het officiële betaalmiddel is.

Welk van de volgende zaken is een voordeel voor landen die de euro gebruiken als officieel betaalmiddel?

- De prijs van goederen is dezelfde in elk land dat de euro gebruikt.
- Het kopen en verkopen van goederen tussen landen die de euro gebruiken is daardoor gemakkelijker geworden.
- Het loon van werknemers is hetzelfde in alle landen die de euro gebruiken.
- Het is moeilijker voor criminelen om valse muntstukken en biljetten te maken.

Appendix 2. Correlatiematrix variabelen op individueel niveau

TABEL 1. Correlatievariabelen op individueel niveau.

	Europese identiteit	Kennis EU	Opleiding ouders	Politieke interesse	Gender	Verwachte opleiding
Europese identiteit	1					
EU-kennis	0.0468***	1				
Opleiding ouders	-0.0046	0.1922***	1			
Politieke interesse	0.1830***	0.1170***	0.0388***	1		
Gender	-0.0417***	-0.0539***	-0.0232***	-0.0222***	1	
Verwachte opleiding	0.0526***	0.2480***	0.3145***	0.1216***	0.1010***	1

Bron: ICCS 2009. N = 53.886. Significantie: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.